

MATERIÁLY

Ke středověké kodifikaci srbského horního práva

Jaroslav Pošvát

Hornictví v Srbsku a v Bosně svými počátky spadá až do římských dob.¹ Po pádu římské říše těžba zlata a stříbra tu snad byla v jisté míře obnovena, poněvadž např. slovanský název Kopaonik (původně Kopalnik) se vyskytuje již v srbské listině z 12. století. Oživení a rozvoj hornictví nastal však až ve 13. století a později, s příchodem kolonistů, zvaných obecně „Sasi“.

K hlavním lokalitám, kde se těžilo zejména stříbro, patřily v Srbsku Novo Brdo, Kratovo, Kopaonik, Plana, Trepča aj., z bosenských pak hlavně Srebrnica, Zvornik, Budovštica, Kreševo, Ostružnica aj.

Přítomnost „Sasů“ je poprvé doložena nedatovanou listinou krále Uroše I. (1243—1276), podle níž šla hranice zachlmského biskupství nedaleko Brskova „uz brdo nad Sase“. Jiné zprávy z pozdější doby jsou z panování krále Štěpána Uroše Milutina (1282—1321). Příchod kolonistů lze klást patrně do poloviny 13. století, ježto již r. 1253 byl v Dubrovniku, jak je listinně doloženo, čilý obchod s neraženým zlatem a stříbrem z vnitrozemí, zejména z Novo Brda a z Bosny. Hornickému ruchu nasvědčuje i první datovaná zpráva o Brskovu z r. 1254. Těžbu stříbra lze doložit i zprávami o ražbě prvních srbských mincí. Zdá se, že je nutno ji položit do 2. poloviny 13. století, ježto bezpečná zpráva o groších z Brskova (grossi de Brescoa) je v dubrovnické celní knize (liber statutorum doane) sepsané r. 1277. Názory některých autorů o časnějších srbských ražbách z doby krále Štěpána Vladislava (1234—1243) nejsou průkazné.²

Srbská a bosenská těžba rud se nepochybně řídila od počátku určitými právními i technickými zvyklostmi, jež původně nebyly sepsány, podobně jako tomu bylo v našich zemích a jinde, zejména v době, kdy dobývání bylo primitivní. Rozvoj hornictví měl však za následek kodifikaci těchto zvyklostí, která byla namnoze spojena též s kodifikací příslušného městského práva (např. v Jihlavě, B. Štiavnici apod.).³

¹ Srovnej moji studii *K otázce původu hornictví a horního práva v Srbsku a v Bosně*, Slovanské štúdie III., SAV, Bratislava 1960, str. 437 a d. K tomu viz referát prof. dr. M. Horvata ve Zborniku právnoh fakulteta u Zagrebu, X/1960, str. 303 a d.

² Srov. B. Saria, *Die Entwicklung des altserbischen Münzwesens*, Südost-Forschungen XIII/1954, str. 22 a d. a literatura tam uvedená. Viz též R. Marić, *Studije iz srpske numizmatike*, SAN, Beograd 1956.

³ J. Pošvát, *K otázce původu hornictví*, str. 442.

O srbském a bosenském hornictví jsou listinné zprávy zejména z dubrovnického archívu, jichž vydatně použil K. Jireček,⁴ jehož práce byly podkladem všech dalších studií z tohoto oboru. Překvapující obrat tu však nastal r. 1913, kdy F. Spaho⁵ objevil v zemském museu v Sarajevě 4 turecké sbírky předpisů o těžbě rud v Srbsku a v Bosně. Poněvadž nejmladší doklady jsou z konce 11. století podle islámského letopočtu, měl Spaho za to, že rukopis pochází asi z roku 1100/H, tj. 1688—1689. V druhém oddílu rukopisu (fol. 110—129) jsou obsaženy zmíněné čtyři turecké soubory předpisů, z nichž dva jsou datovány z r. 943/H, tj. 1536—1537, druhé dva jsou bez data, ale patrně z téže doby. Spaho se omezil na přetištění těchto pramenů bez bližšího systematického výkladu. Podle jeho názoru šlo o kodifikaci tureckého horního práva, do té doby neznámou, v níž lze sledovat tři prvky: turecké právo, domácí zvyklosti, zejména dubrovnické, a posléze tzv. saské horní právo, neboť jeden ze zákoníků je výslovně označen jako „saský zákon“ (kánún-i sás). Tato úprava tureckého horního práva, ukazující svým jazykem, zejména v saském zákoně, na dobu 15. století, obsahuje tři uvozovací zákony a jako čtvrtý vlastní horní zákon.

První zákon, označený jako „zákon a řád pro doly“, se týká hlavně dolování na stříbrnou rudu v Novom Brdu a v Kratovu, kde byly rovněž turecké mincovny. Druhý, „zákon a výrazy pro doly“, vysvětlující jednotlivé právní a technické termíny, uvádí nejen známé doly v Bosně a v Srbsku, ale i některé doly bulharské a důl Sidrekapsa v severozápadní části Chalkidického poloostrova v Řecku. Třetí, pod názvem „císařský zákon a nařízení pro doly“, pojednává hlavně o úřednících a technickém personálu. Jejich obsah lze rozdělit na několik oddílů. Především jsou to dějiny vzniku tohoto zákonodárného díla, dále vymezení působnosti některých úředníků (kadi, emin aj.), podrobné předpisy o celém postupu od dobývání rudy až k ražbě mincí a konečně zvláštní ustanovení pro Kratovo. Čtvrtá část této kodifikace, „starý saský zákoník a zvyklosti horníků“, obsahuje 133 článků a je zřejmě nejstarší. Důvodem této kodifikace byla, jak se uvádí, jednak krize v tureckém hornictví, jednak snaha včlenit tento úsek hospodářského života do jednotné právní úpravy, jak to lze často pozorovat za vlády sultána Solimana I., zvaného též „Zákonodárce“.

Vedle těchto čtyř horních zákonů je známa ještě soukromá kompilace horního práva ve stručnějším podání. Je označena jako „zákon a poloha dolů a salin“ a měla být spíše pomůckou pro odborné horní pracovníky. Další po-

⁴ K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Abhandlungen der böhm. Ges. der Wiss., VI. ř., sv. 10. Praha 1879, str. 41 a d. Týž, *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters*, Almanach der k. Akademie der Wiss., Wien 49/1899, str. 363 a d.

⁵ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegoviny, XXV/1913, str. 133 a d. Pošvář, *K otázce původu*, str. 446 a d.

mocnou redakcí, tedy nikoli zákonem ve vlastním smyslu, je rukopis z r. 1751, který měl být příručkou pro kadie a jiné úředníky v dolech.⁶

V archívu sarajevského muzea je dále persko-turecký slovník (rkp. 1328), kde v marginálních poznámkách je připsáno 181 hornických výrazů s tureckým výkladem. Tento terminologický materiál, rovněž z let 1751—1752, navazuje někde přímo na „saský zákon“. Přetiskl jej v tureckém originálu i srbocharvátském překladu V. Skarič pod titulem „Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologii“.⁷ Týž autor zpracoval systematicky srbské horní právo s přihlédnutím k technickým poměrům v knize „Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni“⁸ a připojil tu soupis cizích termínů horní a hutní techniky i horního práva. Tyto výrazy nebyly turecké, nýbrž německé, popř. převzaté z němčiny a posrbštěné.

Po otištění Spahova překladu tureckého textu horního práva se mnoho autorů vyslovilo v tom smyslu, že tento text měl nepochybně vzor v nějakém srbském znění, jež však nebylo známo.⁹ Jakékoli pochybnosti tu byly odstraněny, když r. 1959 jihoslovanský velvyslanec v Bukurešti Dr. F. Hočevar daroval Srbské akademii věd opis rukopisu horního zákona Štěpána Lazareviće z r. 1412, který po druhé světové válce koupila jeho paní ve Vídni v dražbě uměleckých předmětů a starožitností. Rukopis byl pravděpodobně v knihovně patriarchy Arsenia IV., velkého sběratele rukopisů a starých tisků a snad se při nějaké příležitosti dostal do Vídně a tam již zůstal.¹⁰

Podle záznamu na vnitřní straně desek rukopisu o 26 foliích je uveden v cyrilici letopočet 1745. Zákon sám, označený jako „Zakonnik blagočstyvago i christoljubivago iže v carěch Stefana despota .o cěchově i o baščinach .i o věre i o kolěch .i o vsakych potřebnych sudověch“, je datován 29. ledna 1412, kdy byl schválen carem Štěpánem, ale poněvadž se tam vyskytuje též letopočet 1417, považoval N. Radojčić za možné, že jde o opis opisu. Rukopis sám totiž pochází podle jeho názoru z 2. poloviny 16. století. Je psán na papíře italského původu, snad z Verony, Udine nebo Ferrary.¹¹ Obsahuje nejen předpisy horního práva, ale i městský statut Novo Brda.

Pokud jde o charakteristiku srbského horního práva, jak se jeví po objevu srbského textu, považuje jej Radojčić za variantu evropského horního práva s prvky práva alpského, saského a franckého. Přihlíží rovněž k hornímu právu štiavnickému a kremnickému, jakož i právu jihlavskému a kutnohorskému.¹²

Co se týče jazyka této právní památky, lze tu rozeznávat tři jazykové sku-

⁶ Spaho, str. 134 a d.

⁷ Spomenik LXXIX, Drugi razred 62, SAN, Beograd 1936.

⁸ Posebna izdanja, kn. CXXVII/1939, SAN, Beograd, str. 95 a d.

⁹ N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, SAN, Beograd 1962, str. 18 a d. a literatura tam uvedená. Jde o ediční dílo této právní památky.

¹⁰ *Tamtéž*, str. 20.

¹¹ *Tamtéž*, str. 21.

¹² Radojčić, str. 21.

piny. Úvod zákona a jeho potvrzení carem Štěpánem Lazarevičem je napsán tehdejší srbským spisovným jazykem a slohem. Text zákona je podán srbským hovorovým jazykem s určitým dialektovým charakterem. Kromě toho obsahuje cizí, hlavně německé odborné výrazy, některé však i řeckého a románského původu. Jsou tam podle mého názoru i odborné výrazy převzaté přímo z češtiny nebo slovenštiny, vystupující tu v určité přizpůsobené formě.¹³

V pařížské Národní knihovně byl dále nalezen turecký překlad tohoto horního zákona a publikován péčí N. Beldiceanu ve sbírce „Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris.“¹⁴ Kromě toho se podařilo akademiku Petru Kolendićovi odkrýt v městské knihovně ve Splitu pod č. 236 rukopisný přepis tohoto zákona latinkou. Byl pořízen v Čiprovi r. 1638.¹⁵ Rukopis má 13 stran a je uveden poznámkou: „Ex originali Seruanis characteribus exarato, quod mihi transcribendum commodavit D. Franciscus Marcanicius Chiprouatij die 26. Julii 1638. Syi zakonik blagočastiva i Christoljubiva Gnja Despota Stephana“. Tento text byl přefotografován na mikrofilm a je nyní zvětšený uložen v Srbské akademii věd v Bělehradě.

Radojčić, který měl možnost srovnat oba texty, zjistil celkem nepatrné rozdíly, většinou spojené s obtížemi přepisu. Soudí, že zákon platil nepochybně i v západním Bulharsku,¹⁶ kde se nalézá místo, kde byl přeložen. Srbské horní právo mělo zřejmě v západním Bulharsku za turecké nadvlády platnost jakéhosi obecného horního práva, podobně jako kdysi jihlavské právo v českých zemích. Na význam Čiprova jako těžiště rud ve středověku upozornil již K. Jireček ve své knize „Istorija Bolgar“ (1878), kde si povšiml i významu jeho katolického obyvatelstva. Tím lze asi vysvětlit pořízení přepisu tohoto zákona latinkou.

K Radojčićově koncepci evropského horního práva bych uvedl, že ji považuji za příliš širokou, protože neznamena v podstatě nic jiného než horní právo používané v evropských dolech. I když lze připustit určité společné prvky, dané ostatně předmětem, jehož se týká, totiž těžbou rud, přece je nutno přiznat, že se podle místních poměrů vytvářela samostatná horní práva regionální. Rerezentantem jejich bylo své doby horní právo jihlavské, jímž se řídila nejen česká a moravská města, ale kam se pro poučení obracela i města slezská a míšeňská, ba i sám Freiberg, jež Špaho a jeho následovníci považovali za jediný zdroj horního práva ve střední Evropě, přenesený pak i do Srbska. Jihlavské právo, ve své vyvinutější formě tvořící i základ práva kutnohorského, se

¹³ Tamtéž, str. 33 a d.

¹⁴ Srov. též I. Beldiceanu-Steinherr et N. Beldiceanu, *Un règlement minier ottoman du règne de Süleyman le Législateur*, Südost-Forschungen XXI/1962, str. 147.

¹⁵ Radojčić, str. 60.

¹⁶ Viz též V. Nikolaev, *Charaktert na minnite predprijatije i režimt na rudarskija trud v našite zemi prez XVI, XVII i XVIII v.*, Sofia 1954, str. 119 a d.

uplatnilo též na Slovensku (B. Štiavnica, Kremnica) a dostalo se přes Sedmihradsko i na Balkán, kde ovlivnilo místní právní zvyklosti. To jsou asi prvky, které Radojčić zahrnuje pod pojem evropského horního práva. Zabýval jsem se jimi podrobněji již dříve.¹⁷

Kodifikace starého srbského horního práva, která se zachovala i z tureckých pramenů, by zasluhovala podrobnějšího studia, zejména se zřetelem ke kodifikaci v českých zemích.

¹⁷ Pošvář, *K otázce původu*, str. 461—463.

Zur Kodifikation des mittelalterlichen serbischen Bergrechtes

Jaroslav Pošvdř

Der Autor führt zuerst kurz die Entwicklung des serbischen und bosnischen Bergbaus an und erwähnt die bedeutende Entdeckung einer türkischen Sammlung der Bergvorschriften im Landesmuseum in Sarajevo im Jahre 1913. Diese Sammlung bestand aus vier Bergrechten; das erste betraf besonders den Bergbau des Silbererzes in Novo Brdo und Kratovo. Daneben ist noch eine private Kompilation des Bergrechtes in kürzerer Fassung bekannt. Im Archiv des Museums in Sarajevo befindet sich weiter ein persisch-türkisches Wörterbuch mit Ausdrücken, die den Bergbau betreffen. Nachdem die Übersetzung des türkischen Textes des Bergrechtes abgedruckt worden war, vermutete man, dass ihm als Vorlage irgendein Vorbild in serbischer Version vorhergegangen war. Dieses wurde zufälligerweise bei einer Auktion von Kunstgegenständen in Wien im Jahre 1959 von der Gattin des jugoslawischen Botschafters in Bukarest erworben und der Serbischen Akademie der Wissenschaften gewidmet, wobei festgestellt wurde, dass es sich um eine Abschrift des Bergrechtes des Zaren Stefan Lazarević aus dem Jahre 1412 handelt, die dem Datieren auf der inneren Seite des Buchdeckels nach aus dem Jahre 1745 stammt.

Der Text dieses Rechtes ist in serbischer Umgangssprache geschrieben, wie der Editor dieses rechtlichen Denkmals, Prof. Dr. Nikola Radojčić anführt, und enthält nach der Meinung des Autors dieser Studie auch einige aus dem Tschechischen oder Slowakischen übernommene Fachausdrücke neben den deutschen, aber auch anderen Ausdrücken. In der Pariser Nationalbibliothek wurde später eine türkische Übersetzung dieses Bergrechtes des Zaren Lazarević und in der Stadtbibliothek in Split eine Umschrift der serbischen Version in die Lateinschrift gefunden, die in Čiprovac im Jahre 1638 hergestellt wurde.

Der Autor vermutet bedeutende Einflüsse des böhmischen und ungarischen Bergrechtes auf das serbische Bergrecht.